

*Теоретико-методологічні аспекти співвідношення
соціального та правового прогнозування*

Андріюк В.В.

Прикарпатський університет
імені Василя Стефаника

Проблема прогнозування в юридичній науці, будучи спільною для всіх її галузей, повинна розглядатись як одна з проблем загальної теорії держави і права. Загальнотеоретичний характер цієї проблеми впливає з того факту, що кожна наука, в тому числі і юридична, виконує ряд функцій, які розкривають її сутність, зміст і призначення, і однією з них є прогностична функція.

Треба сказати, що питання щодо складу функцій вирішується по-різному. Найчастіше в літературі з методології науки в якості основних функцій наукової теорії виділяють опис, пояснення і передбачення [1, с.10]. Деякі джерела подають більш розширений їх перелік. Так, поряд з вищезгаданими називають ще й світоглядну, ідеологічну, методологічну, евристичну, класифікаційну, регулятивну [2, с.16] та інші функції. Але такий поділ і формально-логічно, і змістовно невірний. Найбільш коректним видається виділення чотирьох основних функцій науки, якими є світоглядна, гносеологічна (теоретико-пізнавальна), праксеологічна (практично-діяльна) і методологічна. Гносеологічна функція будь-якої науки конкретизується через триаду, так би мовити, підфункцій, а саме: опис (діагноз), пояснення (аналіз) і передбачення (прогноз). Причому, останні розглядаються як “обов’язкова триєдина функція кожної науки” [3, с.19], чим стверджується, що “штучно розірвати цю триєдність неможливо, і наука, зведена до аналізу чи діагнозу досліджуваних явищ, по суті, виявляється неповноцінною” [4, с.16]. Тобто необхідною умовою правильного і конструктивного розвитку науки, в тому

числі і юридичної, є гармонійна і збалансована реалізація всіх трьох гносеологічних функцій, адже “диспропорція між функціями невідворотно відображається на здатності науки повністю виконувати свою гносеологічну роль” [5, с.94].

Проте на сьогодні доводиться констатувати той факт, що теоретико-пізнавальні зусилля юридичної науки зосереджені в основному в межах діагностичної та аналітичної функцій, а прогностична функція юриспруденції так і не одержала належного розвитку, внаслідок чого утворилась асиметрія функцій. Заради справедливості варто зауважити, що проблеми правового прогнозування в історії вітчизняної юридичної науки знаходились не завжди на периферії наукових інтересів вчених-юристів. Так, в останні десятиліття існування СРСР можна відзначити певне зацікавлення цими проблемами, що втілювалось в ряд публікацій. Серед них деякі роботи присвячені загальнотеоретичним і методологічним питанням правового прогнозування (наприклад, праці [5-7]). Можна зустріти певні елементи прогностичних досліджень в конкретних галузях юридичної науки, але особливо ґрунтовно дана проблематика розроблялась в межах кримінології (див., наприклад, праці [8-12]).

З розпадом СРСР і проголошенням незалежності України прогностичні дослідження в нашій юридичній науці, так і не одержавши належного розвитку, залишились осторонь від кола зацікавлень вчених-юристів, які сконцентрували свої зусилля на вирішенні нових, поставлених практикою державотворення і правотворення, завдань. Адже постали проблеми наукового обґрунтування і практичного втілення оновлення державного апарату і правової бази діяльності держави і суспільства. Але, без сумніву, будь-яке оновлення, реформування – це творчий процес, який неможливий без передбачення результату. І тому той факт, що ще дотепер не проводяться дійсно наукові дослідження майбутнього державно-правових явищ, не на користь державному будівництву і правотворчим процесам, які проходять в Україні. Сьогодні саме життя, об’єктивна логіка історичного процесу свідчить про необхідність не тільки

розробок, виходячи з потреб і запитів на даний час, але й певних напрацювань на майбутнє, перспективного підходу до розвитку державно-правових явищ. А це вимагає випереджаючого розвитку юридичної науки.

Все вищесказане підводить до думки про необхідність формування методології прогностичних досліджень в юридичній праці. В зв'язку з цим слід погодитись з М.І.Козюброю, який стверджує, що “підвищення рівня прогностичної “віддачі” правознавства багато в чому залежить від поглибленої розробки теоретико-методологічних питань наукового правового передбачення” [7, с.56], адже рівень і глибина дослідженості предмета прямо залежить від обраного комплексу методів та від врахування специфіки їх використання в тій чи іншій галузі науки.

Одним з найперших теоретико-методологічних питань правового прогнозування є необхідність аналізу категоріального апарату прогностики і специфікація та адаптація його до проблем прогностичних досліджень в юридичній науці. Вирішення цього питання створить базу для формування цілісної теорії правового прогнозування, положення якої будуть вихідними для проведення комплексних досліджень майбутнього стану державно-правової дійсності та можливості впливу на неї з метою одержання бажаного результату. В цьому плані, перш за все, слід розглянути поняття “прогнозування” і “соціальне прогнозування”, а також співвідношення соціального і правового прогнозування. А це в свою чергу вимагає аналізу системи термінів, що використовуються для позначення різних форм одержання інформації про майбутнє, оскільки в даній сфері існує певна неупорядкованість. [Так, досить часто термін “прогнозування” використовується в різних значеннях або вживається взагалі як синонім до передбачення. Є ряд інших проблем термінології прогностики, які значною мірою призводять до труднощів у змістовому вирішенні питань прогностичної діяльності].

Тому нагальною є потреба створення цілісної і упорядкованої системи категорій і понять прогностики, в якій би виключалась будь-яка полісемічність і синонімія слів, термінологічна неупорядкованість та неузгодженість. Спроби

створення такої системи термінів або її елементів досить часто зустрічаються в прогностичній літературі. Серед них можна відзначити підходи до вирішення цього питання І.В.Бестужева-Лади [13, с.7-12], А.М.Гендіна [14, с.34-41], В.В.Косолапова [15, с.18-32], Д.Гвішіані і В.Лісічкіна [16, с.25-29], Є.М.Четиркіна [17, с.4-8], А.А.Іудіна [18, с.10-17] та ряд інших. Досить активно і детально ця проблематика розроблялась і в працях, присвячених філософським питанням прогнозування (див., наприклад, праці [1, с.19-24]). Але найбільш вдалим, на нашу думку, є підхід до створення системи термінів, що використовується для позначення різних форм і способів одержання інформації про майбутнє, який запропонував І.В.Бестужев-Лада. Саме його видається найдоцільнішим взяти за основу при формуванні термінологічної бази правового прогнозування.

В якості загального поняття, що фіксує всі конкретні різновиди процесу генерації інформації про майбутній стан досліджуваного об'єкта та спроби вольового впливу на нього з боку людини з метою певного позитивного його перетворення, можна запропонувати термін “передбачування”. А слово “передбачення” слід використовувати для позначення судження або сукупності суджень про майбутнє, які виступають як результат процесу передбачування.

Всю множину різновидів передбачування можна поділити на такі дві групи: 1) дескриптивне передбачування, під яким слід розуміти процес створення картини можливого стану досліджуваного об'єкта в майбутньому; 2) прескриптивне передбачування – процес генерації системи рішень, спрямованих на певні перетворення в майбутньому досліджуваного об'єкта в бажаному руслі. Тобто, по суті, дескриптивне передбачування спрямоване на виявлення проблеми, можливість виникнення якої існує в майбутньому, а прескриптивне передбачування пов'язане з вирішенням цієї проблеми за допомогою інформації про майбутнє.

Крім того, доцільним і науково обгрунтованим є проведення поділу передбачування на наукове і ненаукове. Науковим слід визнати передбачування, що здійснюється в межах наукової теорії, опирається на

фундаментальний, систематичний, науково-теоретичний аналіз закономірностей розвитку досліджуваного об'єкта та умов їх реалізації, а також на використання виробленого наукою спеціального інструментарію. Ненаукове передбачування проводиться в межах нетеоретичного світогляду. В такому випадку науковим в строгому розумінні цього слова слід вважати, в першу чергу, такий вид дескриптивного передбачування як прогнозування, а також конструктивні види прескриптивного передбачування, якими є планування, програмування, проектування та управління, але за умови, що останні спираються на прогнози та інші наукові висновки і положення. Ненауковим є презентистський, агностичний і нігілістичний підходи до проблем майбутнього, а також всі види інтуїтивного, буденного, релігійного, утопічного, фантастичного (в тому числі і науково-фантастичного) та філософського передбачування, не зважаючи на їх ефективність чи надійність. [Заради справедливості варто зауважити, що філософське передбачування, особливо в тих випадках, коли використовується весь сучасний арсенал розроблених філософією методів, впритул наближається до наукового і за формою, і за змістом. Тому, мабуть, деякі його види можна прирівняти до наукового передбачування, і на практиці використовувати його результати поряд з висновками останнього].

Іноді деякі автори (наприклад, А.М.Гендін [14, с.40]) відносять поняття передбачування (в тому числі і прогнозування) не тільки до процесу генерації суджень про майбутнє, але й стосовно теперішнього чи минулого (так зване "ретроспективне" чи "реверсивне" передбачування). Але, на нашу думку, в даному випадку мова може йти не про передбачування, а про різні види досліджень з використанням методів, що застосовуються також і при прогнозуванні.

Отже, прогнозування можна інтерпретувати як наукове дескриптивне передбачування. І цього з точки зору формальної логіки досить для визначення поняття прогнозування. Але з метою усунення розбіжностей при трактуванні того, яке ж передбачування слід вважати науковим, видаєть доцільною певна

конкретизація розуміння останнього. З огляду на це, можна запропонувати наступне визначення прогнозування. Прогнозування – це дескриптивне передбачування, що здійснюється в межах наукової теорії і базується на її положеннях про закони руху (розвитку) досліджуваного об'єкта, використовує необхідний і достатній розроблений сучасною наукою методологічний інструментарій на основі творчого застосування філософських начал з метою виявлення можливого чи бажаного майбутнього стану цього (досліджуваного) об'єкта. Тоді під прогнозом слід розуміти ймовірнісне (але з високим ступенем достовірності) науково одержане і обгрунтоване висловлювання (чи їх сукупність) про перспективи, можливі чи бажані стани досліджуваного об'єкта в майбутньому, що мають якісну та кількісну сторони вираження.

Крім того, необхідно чітко в'яснити різницю між прогнозуванням і прогностикою. Не вдаючись в деталі і дискусійні моменти щодо інтерпретації суті прогностики, варто зауважити, що під останньою слід розуміти науку про закони, принципи, методи і способи прогнозування досліджуваних об'єктів (явищ і процесів) природи, суспільства і мислення. Тобто прогностика – це теорія розробки прогнозів, а прогнозування – це практика їх генерації. А в сукупності теорія і практика розробки прогнозів відображається терміном “прогностична діяльність”.

Прогнозування тісно пов'язане з різними формами наукового прескриптивного передбачування (зокрема, плануванням). Ступінь такого взаємозв'язку породжує класифікацію прогнозування на певні види. Так, І.В.Бестужев-Лада за цим критерієм виділяє два види прогнозів: 1) прогнози, в яких цей взаємозв'язок незначний чи практично рівний нулеві; 2) прогнози, в яких він настільки значний, що здатний давати ефект так званого самоздійснення чи, навпаки, саморуйнування прогнозів діями людей на основі цілей, планів, програм, проектів, взагалі рішень. Причому, перші він називає природознавчими, а другі – суспільствознавчими або соціальними [13, с.12-14].

Звичайно, таке розмежування за ступенем інтенсивності зворотнього зв'язку між дескриптивним і прескриптивним передбачуванням є дещо

умовним, адже: 1) існує ряд видів природничого прогнозування, в яких цей взаємозв'язок не тільки теоретично, а й практично не рівний нулеві; 2) існують соціальні процеси, якими теоретично керувати можна, але на практиці вони розвиваються стихійно, подібно до об'єктів природничих наук (типовий приклад – демографічні процеси); 3) прогнозування преспектив розвитку науки і техніки, окремі види якого відносили до соціального, а інші до природознавчого прогнозування, ламають межу між цими двома видами, займаючи в класифікації проміжне місце і становлячи окремий вид (науково-технічне прогнозування). Але в цілому такий поділ доволі коректний і на даний час виправданий.

Таким чином, соціальне прогнозування слід розглядати як об'ємну сферу наукового дескриптивного передбачування, що полягає в науковому досягненні майбутнього об'єктів соціосфери. Особливість цього виду прогнозування онтологічно і гносеологічно визначається специфікою самої соціальної форми руху матерії. Адже суспільна закономірність здійснюється тільки шляхом свідомої діяльності людей, тобто людську діяльність можна вважати специфічною умовою дії суспільних законів. А тому суб'єкт, володіючи інформацією стосовно можливого майбутнього стану досліджуваного соціального об'єкта, може організувати і спрямувати свою діяльність таким чином, що в результаті відбудеться певна, необхідна суб'єктові, модифікація соціального об'єкта та його розвитку, чим прогноз буде самоздійснений або самозруйнований. Цей зворотній зв'язок між прогностичною інформацією і реальними суспільними процесами в літературі нерідко називають “ефектом Едіпа” (детальніше про це у праці [25]). Саме його можливість і є специфікою соціального прогнозування.

Сам термін “соціальне прогнозування” в науковій літературі інтерпретується неоднозначно. Іноді його вживають в широкому розумінні, маючи на увазі розробку прогнозів у всіх суспільних науках, в інших випадках його обсяг звужують аж до розуміння створення прогнозів лише в соціології. Є й ряд проміжних значень, коли, наприклад, вилучають із обсягу широкого

розуміння розробку прогнозів або в економічній праці або в юриспруденції, або в деяких інших науках. Очевидно, що термін “соціальне прогнозування” доцільно застосовувати для позначення прогностичних досліджень в суспільних науках взагалі, а наукове передбачування в соціології варто називати соціологічним прогнозуванням.

Окремим видом соціального прогнозування визнається правове (юридичне, державно-правове) прогнозування, виділення якого в юридичній літературі з проблем прогностичних досліджень обумовлюється, перш за все, наявністю в нього об’єкта, предмета і проблематики, що мають державно-правовий характер (див., наприклад, [26, с.109]). В даному випадку стверджується, по суті, і формально-логічна, і змістовна сторони співвідношення соціального та правового прогнозування. Розглянемо їх дещо детальніше.

Формально-логічна (формальна) сторона співвідношення правового і соціального прогнозування полягає у ствердженні наявності логічного відношення підпорядкування (субординації) між цими поняттями, тобто того, що обсяг поняття “правове прогнозування” повністю входить до обсягу поняття “соціальне прогнозування”, а обсяг останнього – лише частково до обсягу першого. Отже, будь-яке правове прогнозування є соціальним, але не кожне соціальне прогнозування є правовим. Таким чином, соціальне прогнозування – загальне поняття для позначення цілої групи різних видів прогностичних досліджень в суспільних науках, серед яких поряд із юридичним виділяють соціологічне, економічне, демографічне, внутрішньополітичне, зовнішньополітичне, військове, соціально-географічне, соціально-економічне та інші види прогнозування.

Звичайно, констатації лише формальної сторони відношення між поняттями недостатньо, оскільки вона не завжди впливає із змістовної. Змістовну ж сторону співвідношення соціального та правового прогнозування можна інтерпретувати в кількох аспектах.

Цілком зрозуміло, що основою виділення юридичного прогнозування як окремого виду соціального прогнозування слугує наявність в нього власного об'єкта, яким є державно-правова дійсність (держава і право). Розвиток держави і права визначається механізмом дії причинно-наслідкових зв'язків, об'єктивних законів, які володіють певною специфікою по відношенні до законів інших об'єктів соціосфери. Крім того, держава і право, володіючи рисами системного об'єкта, тісно пов'язані з іншими елементами соціальної системи (всіма сферами суспільного буття), активно взаємодіють з ними. А отже, при здійсненні правового прогнозування необхідно досліджувати не тільки державу і право, а й інші соціальні об'єкти. Варто зауважити, що іноді загальним об'єктом правового прогнозування називають не державу і право (як це робить, наприклад, О.А.Гаврилов [27, с.354]), а правову систему (див., наприклад, [28, с.12]), оскільки вона володіє рисами закономірного суспільного явища. З одного боку, ця думка практично не суперечить попередній, оскільки якщо підходити до розуміння правової системи як складного соціального об'єкта, в структуру якого поряд з іншими входить і так званий "організаційний елемент" (сукупність правових установ, якими є "правотворчі і правозастосовчі, в тому числі правоохоронні, державні органи, призначені для реалізації і захисту права, боротьби з його порушеннями") [29, с.39-41], то стає очевидним той факт, що в правову систему входять всі державні інститути. З другого боку, рисами закономірного суспільного явища наділені і держава та право в цілому. Тому особливий наголос на такій рисі правової системи як закономірність розвитку і в зв'язку з цим ствердження останньої об'єктом правового прогнозування є зайвим.

Таким чином, можна виділити онтологічний аспект співвідношення соціального і правового прогнозування, який полягає в специфіці державно-правових закономірностей, в особливостях державно-правової дійсності, що є об'єктом правового прогнозування.

З онтологічним тісно пов'язаний гносеологічний аспект. Прогнозування як окремий вид пізнавальної діяльності немислиме без глибокого теоретичного

проникнення в сутність досліджуваного об'єкта, в процесі що в ньому проходять. А оскільки об'єкт правового прогнозування володіє певною специфікою, то її, звичайно, слід враховувати при проведенні наукового дослідження можливого чи бажаного майбутнього стану цього об'єкта. Це означає також і певні особливості застосування методології прогнозування, що з огляду на велике значення методологічних питань прогнозування можна виділити як окремий аспект співвідношення соціального та правового прогнозування (методологічний аспект). Останній підводить до розуміння необхідності розробки на базі методологічного інструментарію та принципів соціального прогнозування в цілому та окремих його видів власної методології правового прогнозування, яка б враховувала специфіку державно-правової дійсності.

Все вищесказане дозволяє зробити спробу визначення поняття правового (юридичного) прогнозування. В літературі з юриспруденції правове прогнозування визначається “як процес одержання наукової інформації про майбутній стан державно-правових процесів, явищ і подій” [26, с.96], “дослідження перспектив стану і розвитку в сфері правових відносин... суспільства в рамках найближчого історичного періоду (приблизно 15-20 років)” [30, с.8], “систематичний процес одержання імовірнісної наукової інформації про основні тенденції і напрямки розвитку держави і права на оглядувану історичну перспективу [31, с.256].

Не вдаючись до детального аналізу вищенаведених визначень та формально-логічних правил проведення операції визначення поняття, варто лише зазначити, що всі вони, хоч і більш-менш відображають зміст даного поняття, та все ж здійснені з порушенням вимог формальної логіки. Врахувавши це, правове прогнозування можна визначити як соціальне прогнозування можливого чи бажаного майбутнього стану об'єктів (процесів, явищ) державно-правової дійсності. Це визначення, здійснене через найближчий рід і видову відмінність, фіксує всю необхідну і достатню інформацію для відмежування правового прогнозування від інших видів

прогностичного дослідження і є досить стислим та компактным при формулюванні.

Література.

1. Лакис П.П. Методологические и логические аспекты прогнозирования. – Рига: Зинатие, 1985. –216с.
2. Научное предвидение общественных процессов (методологический анализ). /Отв. ред. В.И.Куценко. –К.: Наукова думка, 1990. –320с.
3. Бестужев-Лада И.В. Мир нашего завтра. –М.: Мысль, 1986. –269с.
4. Бестужев-Лада И.В. Поисковое социальное прогнозирование: перспективные проблемы общества. Опыт систематизации. –М.: Наука, 1984. –272с.
5. Сафаров Р.А. Прогнозирование и юридическая наука. //Советское государство и право. –1969. –№3. –с.93-102.
6. Шаргородский М.Д. Прогноз и правовая наука. //Правоведение. –1971. –№1. –с.40-50.
7. Козюбра Н.И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование. //Методологические проблемы юридической науки. –К.: Наукова думка, 1990. –с.55-68.
8. Аванесов Г.А. Теория и методология криминологического прогнозирования. –М.: Юридическая литература, 1972. –334с.
9. Аванесов Г.А., Вицин С.Е. Прогнозирование и организация борьбы с преступностью. –М.: Знание, 1972. –32с.
10. Аванесов Г.А. Основы криминологического прогнозирования. –М., 1970. – 53с.
11. Аванесов Г.А. Криминологическое прогнозирование и планирование борьбы с преступностью. –М., 1972. –60с.
12. Кудрявцев В.М. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального поведения). –М.: Юридическая литература, 1968. –176с.
13. Прогнозирование в социологических исследованиях. Методологические проблемы. //Отв. ред. И.В.Бестужев-Лада. –М.: Мысль, 1978. –272с.

14. Гендин А.М. О понятии предвидения. //Проблемы социального прогнозирования. –Красноярск, 1979. –Вып.5. –с.32-43.
15. Косолапов В.В. Методология социального прогнозирования. –К.: Вища школа, 1981. –311с.
16. Гвишиани Д., Лисичкин В. Прогностика. –М.: Знание, 1968. –91с.
17. Четыркин Е.М. Статистические методы прогнозирования. Изд. 2-е, перераб. и доп. –М.: Статистика, 1977. –200с.
18. Иудин А.А. Применение методов количественного анализа в социально-политических исследованиях и прогнозировании: на примере Пакистана. – М.: Наука, 1984. –152с.
19. Бауэр А., Эйхгорн В., Кребер Г., Шульце Г., Сегет В., Вюстнек К.-Д. Философия и прогностика. Мировоззренческие и методологические проблемы общественного прогнозирования. /Пер. с нем. –М.: Прогресс, 1971. –424с.
20. Тугаринов В.П., Румянцева Т.М. Предвидение и современность. –Лениздат, 1976. –351с.
21. Ярская В.Н. Научное предвидение. Вопрос методологии. –Издательство Саратовского университета, 1980. –181с.
22. Методологические проблемы социального прогнозирования. /Под. ред. А.П.Казакова. –Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1975. –128с.
23. Гендин А.М. Предвидение и цель в развитии общества (философско-социологические аспекты социального прогнозирования). –Красноярск, 1970. –436с.
24. Храленко Н.И. Философско-методологические проблемы прогнозирования. –Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1980. –167с.
25. Гендин А.М. “Эффект Эдипа” и методологические проблемы социального прогнозирования. //Вопросы философии. – 1970. –№5.-с.80-89.
26. Право и социология. /Отв. ред. Ю.А.Тихомиров, В.П.Казимирчук. –М.: Наука, 1973. –360с.

27. Гаврилов О.А. Юридическое (государственно-правовое) прогнозирование. //Рабочая книга по прогнозированию. –М.: Мысль, 1982. –430с.
28. Назаренко Е.В., Семкив В.О. Правовое предвидение как вид социального предвидения. //Проблемы правоведения. –К.: Вища школа, 1989. –Вып.50. –с.9-14.
29. Правовая система социализма: понятия, структура, социальные связи. Кн.1. /Под. ред. А.М.Васильева. –М.: Юридическая литература, 1986. –368с.
30. Агамиров К.В. Прогнозирование в теории и социологии права. Автореф. дис... канд. юр. наук. –М., 1987. –18с.
31. Правовая система социализма: Функционирование и развитие. /Отв. ред. А.М.Васильев. –М.: Юридическая литература, 1987. –327с.

В статті автор аналізує теоретико-методологічні аспекти співвідношення соціального та правового прогнозування. Автор звертає увагу на проблеми розвитку прогностичності функції юридичної науки, робить спробу створення цілісної системи понять, що відображають конкретні форми і способи одержання інформації про майбутнє, здійснює визначення деяких понять прогностики та розкриває онтологічний, гносеологічний та методологічний аспекти співвідношення соціального та правового прогнозування.

In the article the author analyses the theoretical and methodological aspects of the correlation of the social forecasting and legal forecasting. The author pays attention to the problems of the development of the prognostic function of the jurisprudence, makes attempt to create the integral system of the notions, which reflect concrete forms and methods of the receiving of the information about the future, makes definitions of some notions of the prognostics and analyses ontological, gnoseological and methodological aspects of the correlation of the social forecasting and legal forecasting.